

„Imperiaalne pööre” ja rahvusliku narratiivi dekonstrueerimine

Toomas Karjahärm. Vene impeerium ja rahvuslus: moderniseerimise strateegiad. Argo, 2012. 373 lk.

Rahvuse ja riigi teke on paratamatult üks Eesti ajalookirjutuse keskne teema. Selle kultuurilised, poliitilised, majanduslikud ja ühiskondlikud eeldused, kõik ja osalejad paeluvad ikka ja jälle ajaloolaste eri põlvkondi, kuid ka kirjanikke, kunstnikke ja filmiloojaid. Suur rahvuslik narratiiv on osa rahvuslikust identiteedist, mida iga sedalaadi teos aitab ehitada, lisades ajastu ja isiku tõekspidamistest kujundatud kilu. 2002. aastal, s. t. 10 aasta eest kirjutas Jaan Undusk, et just Eesti riigi ajalugu on tänase Eesti olulisimaid tellimusi ajalooteadusele.¹ Me võime suhtuda üsna mitmeti tellimusse ajalooteadusele, kuid tahame või ei – ajaloole esitatavad küsimused sõltuvad ühiskonnas päevakorral olevatest küsimustest.

Seda silmas pidades näib üsna loomulik, et oma uues monograafias pöördub professor Toomas Karjahärm tagasi teema poole, mille uurimist ta on alustanud (nagu ka raamatu sissejuhatuses võib lugeda) juba 1970. aastatel. Raamat jätkab paljuskki mõttearendusi, mis on esitatud teoses „Ida ja Lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850–1917. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 1998”, avades seal üles kergitatud teemasid uues kontekstis, neid kaasaegse teadmise pinnalt täiendades ja arendades. Lugejal on kergem mõista käesoleva teose teemavalikuid ja küsimusepüstitusi, kui ollakse lugenud ka varasemat.

Raamatu kirjutamise ajendiks olid autori sõnul Vene impeeriumi hilise perioodi uurimise edenemine viimasel ajal ja välisautorite kriitilised viited, mis sundisid vanu teemasid uuesti üles võtma, arvestades uusi seisukohti. Neist peamine on nn. imperiaalne pööre,² mida autor määratleb kui uuemas – ennekõike välismaises – kirjanduses levivat arusaama, et paljukultuurilistes ühiskondades ja regioonides ei saa etnilisi protsesse seletada üksnes ühe rahvuse (või selle

osa) huvidega, ainult keskuse või ainult perifeeria vaatevinklist. Sellest arusaamast võrsunud nn. uus impeeriumi ajalugu eemaldub kitsast etnotsentrismist ja teleoloogilistest skeemidest (lk. 7–8). Raamatu eesmärgina toob autor välja soovi ergutada metodoloogilist debatti eesti ajalookirjanduses, et efektiivsemalt kontakteeruda „imperiaalse pöörde” diskursiivse keskkonnaga ja siduda rahvuslik narratiiv impeeriumi narratiiviga. Ühtlasi osutab Toomas Karjahärm vajadusele dekonstrueerida ja täpsemalt defineerida eesti ajalookirjutuses mõned seni üsna vabalt kasutatud mõisted, nagu „rahvuslik liikumine”, „euroopalik rahvus”, „venestus”, „kodanikuühiskond”, „avalikkus” jt. (lk. 9–10).

Raamatu põhiosa jaguneb kuueks peatükiks. Esimeses lahatakse etniliste suhete termineid hilises Vene impeeriumis mõisteloos aspektist. Raamatu suurim väärtus ongi kindlasti rahvusküsimust ja rahvuspoliitikat puudutavate terminite põhjalik käsitlus, mis võtab arvesse nii omaaegset, vanemat kui ka uuemat kirjandust Venemaal, Lääne autorite töodes ja Eestis. Humanitaarias, kus teadmist vahendab keel, on mõistete täpne defineerimine, nende päritolu ja tähenduste süvitsi mõistmine ning õigesse konteksti paigutamine sageli pool tööd.

Teises peatükis annab autor ülevaate riikliku unifitseerimise ja venestuse käsitlemisest uusimas historiograafias. Eeskujuks on seatud ennekõike Andreas Kappeleri töö „Russland als Vielvölkerreich”, kus impeerium on igapäevaselt funktsioneeriv elu- ja uurimiskeskond, mitte raske haiguse letaalne diagnoos (lk. 80). Kuid välisautorite teemakäsitluse ülevaadet lõpetades osutab autor „Venestajatel ja venestatavatel on venestusest erinevad ajaloolised kogemused ja arusaamad, erinevad mäletamise mudelid, erinevad historiograafilised traditsioonid, mis kestavad ja on elujõulised endistel impeeriumi rahvastel tänaseni.[– –] mitmetes uurimustes (ka läänes) domineerivad arusaamad, mida on kujundanud vene päritolu allikad, olgu need siis Vene valitsuse ja kohaliku bürokraatia ametlikud tekstid või vene mitmesuunaline avalik arvamus, samuti nii vene emigrantlik kui ka nõukogude suurriiklikus vaimus ja imperialistlikus võtmes üllitatud historiograafia. Seada kogu venestuse diskursus sõltuvusse vaid ühte liiki allikatest ja interpretatsioonidest on ühekülgne.” Kunagiste venestuse objektide rahvuslikku teadvusse

¹ Vt. J. Undusk. Eesti ajaloo kotkaperspektiivist. Minu vaidlus Brüggemanniga. – Tuna 2002, nr. 3, lk. 110.

² Lühülevaade mõistest vt.: B. Woodworth, T. Tannberg. „Imperiaalne pööre” paljurahvuselise Vene impeeriumi ajaloo uurimisel“. – Eesti Ajalooarhiivi toimetised, nr. 16 (23). Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2009, lk. 5–12.

on venestus jäänud mitte rangelt defineeritud õigusliku terminina, vaid pigem poliitilise ja ideoloogilise mõistena, millega seondub terve ajastu (lk. 103–104).

Kolmas peatükk pealkirjaga „Venestuse kuvand impeeriumi välisperifeerias” keskendub (kesk)valitsuse rahvuspoliitika ja venestuse kuvandile eesti eliidi teadvuses ärkamisajast rahvusliku iseseisvumiseni. Venestus ilmus eesti kirjandusse terminina juba 1840. aastatel (lk. 106), kuid nii F. R. Faehlmann kui Palermo jutluse autor C. E. A. Körber pidasid silmas vene usu levikut, mitte kultuurilist ega administratiivset venestamist, millest räägitakse hilisema perioodi puhul. Veel 1870.–1980. aastail oli põhiprobleem endiselt haritlaskonna saksastumine, venestuses ei nähtud võrdväärset ohtu kuni emakeelse algkooli venestamiseni. Ohvridiskursus, millele on viidanud Gert v. Pistohlkors, Karsten Brüggemann ja Aleksei Miller, oli aga kerge tekkima, kui rahvuslikus narratiivis kindla koha hõivanud vene hädaohtu võimendas hirm väljasuremise ees ja väikerahvalik elutunnetus. Kuid enne 1917. aastat ei pannud eesti eliit kahtluse alla riiklikku ühendust Vene riigiga, ülim nõudmine oli autonoomia.

Neljas peatükk annab ülevaate, kuidas on venestusse suhtunud Eesti ajalookirjutus. Tegu on valikulise ülevaatega, milles on vaatluse all Hans Kruusi, Peeter Tarveli, Peeter Põllu, Friedebert Tuglase, Mihkel Kampmaa ja Eduard Laamani vastavateemalised arvamused (võrdluseks: raamatus „Eesti-vene suhted” olid peatükid, mis käsitlesid programmilisi seisukohti eesti rahva tuleviku osas: Jakob Hurda kultuurirahvusluse, Ado Grenzsteini rahvuslikku nihilismi, Jaan Tõnissoni geopolitiilisi valikuid, Konstantin Pätsi ideesid omavalitsusest, sotsiaaldemokraatide internatsionalismi ning Noor-Eesti ja vene kultuurimõjud). Vaadeldud autorid, kes kirjutasid valdavalt esimesel iseseisvusajal, tegid venestusest eksistentsiaalse küsimuse, selles nähti rahvuse surmaohtu ja venestuspoliitika ebaedu peamiseks tõendiks sai tõsiasi, et eestlased siiski ei venestunud. Eraldi alapeatükk Nõukogude perioodi historiograafiast (lk. 133–153) on kindlasti hädavajalik ülevaade nooremale lugejale. Kuid veelgi põnevam

oleks selles osas kas või põgusate võrdlusjoonte tõmbamine näiteks lätlaste juures toimunuga.

Autori sõnul usub märkimisväärne osa tänapäeva eesti ajaloolastest ja muudest humanitaaridest, et Vene valitsuse Balti-poliitika lõppsiht oli kohalike põlisrahvaste ümberrahvastamine, nende keelelis-kultuuriline assimileerimine (lk. 179), kuigi akadeemilise „Eesti ajaloo” V köide peab seda utoopiliseks (lk. 180).

Eraldi probleemina on vaatluse all eestlaste „peadpööritav karjääriedu” Vene impeeriumis, kus autor püüab näidata, et eestlastest ametnike tõusuga 20. sajandi algul on üle pingutatud, ja väidab, et eestlased jäid siiski ametnikekihi madalamatele astmetele (lk. 159). Kuna ka allakirjutanu kuulub nende hulka, kelle uurimistulemused mainitud eestlaste karjääriedu siiski näitavad – kas just peadpööritavat, aga piisavat, et olla valmis ootamatult sülle kukkunud riikliku iseseisvuse reaalseks teostamiseks³ –, siis võiks seda teemat veidi arendada. Oma poleemikas otsib Toomas Karjahärm tuge (lk. 154–155) 1881. ja 1897. aasta rahvaloenduste andmestikust. Kuid eri loenduste erinev andmete struktuur teeb nende võrdlemise keerukaks ja kohati võimatuks. Nii ei ütle fakt, et eestlaste osakaal oli 1897. aastal õppe- ja kasvatustegevuses üle poole ja 1917. aastal avalike keskkariduskoolide õpetajate hulgas ainult veerand, tegelikult suurt midagi, kui me teame, et 1897. aastal loeti õpetajate gruppi ka rahvakooliõpetajaid. Andmed on lihtsalt võrreldamatud ja tulemus täiesti loogiline (vt. 160–161).⁴ Keskkariduskoolide õpetajatelt eeldati kõrgharidust ja keskkharidus oli reeglina võrkeelne, seega osakaal veerand on väga hea tulemus.

Lisaks, Bradley D. Woodworth ja Aleksei Miller rääkisid tegelikult hilisest impeeriumist, s. t. ajast vahetult enne Esimest maailmasõda. 1897. aastast kuni impeeriumi kokkuvarisemiseni 1917. aastal möödus 20 aastat – see on aeg, mille jooksul jõuab sündida ja üles kasvada terve uus generatsioon. Periood 1905. aasta ja Esimese maailmasõja vahel on ilmselt üks Eesti ajaloo kõige intensiivsema arengu aegu, kus äärmiselt kiiresti muutusid nii olud, hoiakud kui ka sotsiaalsed suhted. 1897. aasta rahvaloendus on mitmes mõttes suurepärane allikas, aga selles

³ Retsensioonis raamatule „Kalefaktoripojast professoriks”, mis ilmus Tuna 2012, nr. 1, ei usu Toomas Karjahärm sellesse väitesse, kuid 1897. aasta rahvaloendus ei tule paraku argumendina arvesse ega liiguta diskussiooni grammigi paigast.

⁴ Nii on ka minu raamatus „Kalefaktoripojast professoriks” tegelikult sellele osutatud (lk. 160 – kuid raamatu kujunduse tõttu on tärnid tabelis ja märkus tabeli all tõesti väga väikeses kirjas) ja Toomas Karjahärmi kriitika selle kohta, et arstide arvud ei ole võrreldavad, on pisut lahtisest uksest sisse murdmise moodi.

küsimuses meid edasi ei aita. Raamatu autori sõnul tooks rohkem selgust kohaliku riikliku bürokraatia koosseisu ja tegevuse lähem uurimine, mida on soovitanud ka Manfred Hagen, Aleksei Miller, Karsten Brüggemann jt. (lk. 159–160). Selliste küsimuste lahendamine pole tõepoolest võimalik ilma uusi alusuuringuid tegemata ja uusi allikaid kaasamata. Näiteks on Tartu õpperingkonna kuraatori fondis suurel hulgal toimikuid ametnikustaatuse saavutamiseks ja rangide tabeli alumisele astmele jõudmiseks (*klasnoj tšin*) vajaliku eksami sooritamise kohta. Neid andmeid pole keegi läbi töötanud. Kuid juba nende toimikute hulga järgi võib väita, et tabeliametniku staatust pidi olema ihaldusväärne kuni impeeriumi lõpuni. Selle staatuse kõige suurem ja märgatavam eelis oli võimalik vanaduspension väljateenitud aastate järel – oludes, kus üldist pensionisüsteemi ei tulnud veel kellelgi pähe nõuda. Uurijaid ootavad ka erinevate ametiasutuste töötajate koosseisu nimekirjad, teenistuslehed, aadressiraamatud jmt. Kuna Vene impeeriumi lõpp suubus sõja- ja segadusteaega, on see materjal arhiivides enamasti katkendlik ja mitte kõige paremini korrastatud ning võib esitada uurijale tõelise väljakutse. Kuid ta on olemas.

Raamatu viies peatükk „Eesti rahvusliku liikumise mudelid uusimas historiograafias” võtab veel kord vaatluse alla eestlaste rahvusliku liikumise mudelid, keskendudes faasidele Ida-Euroopa väikerahvaste rahvuslike liikumiste uurimise vaieldamatu autoriteedi Miroslav Hrochi perioodiseeringu alusel. Põhiliseks saab nende perioodide alguse ja lõpu dateerimine, ennekõike, millal mindi B-faasist C-faasi (ehk millal sai eliidi rahvuslikust liikumisest massiliikumine?). Autori sõnul on rahvuslust ikka käsitletud suure enesekohase narratiivina modernistliku diskursuse raames, mida ilmestab vääramatu usk lineaarsesse progressi. Ja kuigi postmodernistlikul ajal pole suured rahvuslikud narratiivid enam moes, on ajaloolised identiteedid endiselt rahvuskesksed ja rahvusest ajaloo uurimise üksusena pole pääsu, eriti postkommunistlikus Ida-Euroopas, mille rahvad alles hiljuti oma ajaloo tagasi võitsid (lk. 181). Viimane määratlus on ehk oluline selles mõttes, et paljudes maailma regioonides võib religioon nii ajaloos kui ka tänapäeval olla rahvusest olulisem identiteedi määraja. Mingit üldaktsepteeritud rahvusluse teooriat pole olemas. Rahvus on olnud ja jääb ka siin konkreetset määratlemata, mis jätab

loomulikult avara tõlgendusruumi, et mida siis õigupoolest uuritakse, kui uuritakse rahvuse tekkimist või rahvusliku liikumise faase.

Toomas Karjahärm on selgelt Miroslav Hrochi mudeli pooldaja, kes tema sõnul püüdis tekitada korda rahvusluse üsna kaootilises käsitluses, luues Kesk- ja Ida-Euroopa mittedominantsete etniliste gruppide rahvusliku liikumise tüpoloogiat (lk. 185). Tsiteerides ja refereerides pikalt Mart Laari teost „Äratjad” (lk. 204–210 on alapeatükk „Mart Laari rahvusliku liikumise mudel”), jõuab autori arutluskäik lõpuks selleni, mida on väitnud ka hilisemas eas Ea Jansen Eestis ja mitmed välisautorid – et moodsa rahvusluse väljakujunemine koos rahvuslikku enesemääramist taotleva massiliikumise jäi eestlaste puhul siiski 20. sajandi algusesse (lk. 220). Mart Laar on nimelt väitnud, et „rahvusliku liikumise C- ehk massiliikumise faasi sisenes Eesti 1880. aastate alguses, kuid algav venestus surus selle teataval määral põranda alla”.⁵ C-faasi ennast Mart Laar tegelikult ei käsitlenud. Kuna siinses käsitluses jääb C-faasi peamiseks tunnuseks selgepiirilise poliitilise programmi olemasolu, siis on tegu ka teatud määral definitsioonide erinevusega. Massiliikumine ei nõua ega välista tingimata poliitilist programmi.

Raamatu kuues peatükk „Semstvo ja Balti omavalitsus. Moderniseerimise erinevad strateegiad” keskendub semstvoreformi rakendamisele või õigupoolest selle Balti provintsidest rakedamata jätmise tagamaadele ja tulemustele. Semstvod ehk kohaliku tasandi kõikseisuslikud omavalitsused loodi Venemaal 1864. aastal, korraldamaks kohalikku kommunaalmajandust, haridust, tervishoidu, sotsiaalhoolekannet, toiduabi viljaikalduste puhul, agronoomia- ja veterinaariateenistust, statistiliste andmete kogumist jms. (lk. 221). Venemaa suurte reformide käigus loodud semstvos on nähtud Venemaa uuenemise võrset ja kodanikuühiskonna alget, mis ilmselt just viimasel põhjusel oli pigem põlu all Nõukogude ajal, kuid on palju tähelepanu pälvinud uuemal ajal (sh. ka arhiivide ja muuseumide teemanäituste vormis).

Läänemere provintsidest (ja ka mõnedes teistes Vene impeeriumi piirkondades) semstvos kavandatud kujul lõpuks ei rakendatudki. Karjahärm seab eesmärgiks jõuda selgusele, kui palju oli Balti juhtumi puhul tegu valitsuse üldise joonega ja kui palju kohalikust spetsiifikast tingitud erijuhtumiga (lk. 222). Esimesel pilgul võiks küsida: miks on pikalt vaatluse all just semstvo?

⁵ M. Laar. Äratjad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Grenader, Tallinn, 2006, lk. 381.

Vastus on peidul siinse raamatu dialoogis varasema teosega „Ida ja Lääne vahel”. Nimelt oli seal pikemalt juttu (ptk. 7 „Võitlus reformide ümber”) nii omavalitsusest, kirikuküsimustest, maaküsimustest kui ka väljarändamisest Venemaale, semstvist aga üsna vähe.

Mõiste ilmus eesti ühiskondlikku liikumisse ja mõttesse 1880. aastate algul kui võimalik alternatiiv kehtivale maaomavalitsuse korrale. Semstvistoga seoti lootus eestlaste osalusest maaomavalitsuses. Semstvist propageeris Sakala, semstvist sisseseadmise nõue oli saadikute märgukirjas 1881. aastal. Kuid Karjahärm näitab, et see, mida Jakobson kokkuvõttes tahtis, polnud sisuliselt Vene semstvist, vaid ikka seesama eestisaksa reformitud maaomavalitsus, mida Sakala nõudis juba 1878. aastast alates, kuid nüüd, 1881.–1882. aastal, vene semstvist nime all (lk. 231–232). Autori sõnul domineerib varasemas kirjanduses seisukoht, et Balti administratsiooni ei venestatud süstemaatiliselt ega selle loogilise lõpuni (viitega T. Ü. Rauna venestuseteemalisele artiklile, lk. 250–251). Rauna mõte on selgelt see, et kui keskvalitsus oleks tahtnud baltisaksa aadli hegemooniat otsustavalt rünnata, oleks semstvist sisseseadmine kahtlemata olnud tõhus samm.⁶ Karjahärm jõuab samuti järeldusele, et tegelikult ei saa maaomavalitsuse reformi pidada rangelt võttes venestusaktiks, sest selle elluviimine oleks pigem kahandanud Vene riiklikku mõju Balti piirkonnas. Seega oli mitte reform, vaid sellest loobumine Balti provintside suhtes diskrimineeriv abinõu. Baltisakslaste aktiivne kaitsetaktika oli oluline, aga sellest tähtsam oli, et valitsus ei soovinud alamklasside osalust riiklike otsuste langetamisel. Poliitiline pluralism, mida võis täheldada semstvistkubermangudes, oli valitsuse silmis rahvuslikel ääremadel äärmiselt ebasoovitav nähtus (lk. 253).

Raamatu lõpetab väga mahukas teemakohane bibliograafia (lk. 294–350⁷). Lisaks on raamatus kokku 8+8 lehte illustratsioonidega, millest osa on värvilised ja mõned näivad olevat üsna vähe varem kasutamist leidnud. Kahjuks puuduvad konkreetsed viited, kust mingi illustratsioon pärit on, ja ka nende side ülejäänud tekstiga jääb hõredaks, sest nad on eraldi vahele köidetud nummerdamata lehtedel. Mis seos on teemakäsitlusel näiteks Suvorovi muuseumiga, eriti kui me ei saa teada, kus see asub või asus?

Pilt „Bakuu naftaväljad” on kahtlemata meeleolukas (võimalik, et ka tööstusajaloo seisukohalt oluline) ja selle kõrval olev pilt Samarkandist loob tõesti impeeriumi kohaoleku tunnet. Prantsuskeelne trükitud ja eestikeelne käsitsi peale kirjutatud tekst annavad meile küll teada, et pildil valmistavad mehed pilaffi, ja võib arvata, et tegu on kellegi saadetud postkaardiga, kuid kes ja kellele või millal? Pildiallkiri „Vene sõjavägi Tallinnas enne ärasaatmist Kaug-Idasse” lubab teatava nuputamise järel aru saada küll, et neid ilmselt saadetakse Vene-Jaapani sõtta, kuid kuupäevad ja täpsustused tuleksid kasuks, seda enam, et illustratsioonid on lahus tekstist, mille juurde nad võiksid kuuluda. Kui raamatus juba oli juttu ajaloolises uurimistöös toimunud pööretest, siis illustratsioonide osas võinuks arvutada ka kultuurilist pööret – ikka rohkem on hakatud nägema pildilistes kujutistes mitte lihtsalt meeleolukat illustratsiooni, millega võib ümber käia üsna meelevaldselt, vaid ajalooallikat, mis väärib ja nõuab viitamist ja täpset allkirjastamist nagu teisedki allikad. Viited on eraldi lehtedel 350–353, kuid siingi puuduvad märkused, kust need pärinevad. Et tegu on fotoga, on üldjuhul aimatav ka sellekohase märkusega, aga kus see foto hoiul on? On märgitud teadaolevate fotode autorid ja daatumid, kas peaks järeldama, et kõik fotod on autori isiklikus kogus?

Kuna autor soovis oma raamatuga ergutada debatti, siis teeksin siinkohal sellega algust, esitades mõned mõtted, mis raamatut lugedes tekkisid. Teos ei kaasa uut allikateringi, tegu on olemasolevate teooriate, nii uute kui ka vanade, lähivaatluse ja võrdlusega ehk siis dekonstrueerimisega, mis valdavalt keskendub 20. sajandi algusele. See on äärmiselt tänuväärne ettevõtmine. Seni on aga väga vähe võrreldud Vene impeeriumit Austria-Ungari impeeriumiga. Andes endale aru, et ajaloolised, etnilised, religioossed, looduslikud tingimused olidki väga erinevad, julgeksin siiski välja pakkuda mõtte, et mõlemal juhul oli tegu multikultuurilise ja multietnilise impeeriumiga, mille rüpes kasvas erinevaid suuremaid ja väiksemaid rahvusühmi, millest mõned suutsid jõuda rahvusriigini ja teised jälle mitte. Nihutatud vaatepunktiga võrdlused on väga viljakad, kui me toepoolest tahame eemalduda teleoloogilistest skeemidest ja etnotsentrismist.

⁶ T. Ü. Raun. Venestamine Eestis 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul. – Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Koost. T. Tannberg, B. Woodworth. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2009, lk. 131.

⁷ Kahetsusväärse kombel on seal Malle Saluperest saanud Maimu Saarepera, sama ka viites lk. 35.

Pärast Miroslav Hrochi kotkapilgulist võrdlust pole Eesti ajalookirjutuses kuigi põhjalikult võrreldud eestlaste ja lätlaste rahvuslikku liikumist (Hans Kruusi artikkel⁸ aastast 1957 on vist ikka veel kõige põhjalikum ülevaade). Balti kubermangudes võib ilmselt eestlaste ja lätlaste kõrval rääkida ka baltlaste rahvuslikust liikumisest. Kui soovime vabaneda primordialistliku lineaarse progressi ideest, siis just see on huvitav näide liikumisest, mis ei arenenud teleoloogilise skeemi kohaselt võiduka lõpuni (ehkki plaanid Balti hertsogiriigist, *Landesuniversität* jne. olid sammud just selles suunas). Siin oleks võib-olla rohkem abi Benedict Andersoni rahvuse konstrueerituse teooriast.

Rahvusliku liikumise teleoloogilisest käsitlusest aitaks eemalduda ka see, kui vaadelda komplekselt rahvuslikke ja usulisi liikumisi, sest mõlemad on omal viisil uue ideoloogia ja identiteedi otsingud. Vaevalt on juhuslik fakt, et need Eesti piirkonnad, mis ei olnud väga aktiivsed rahvuslikus liikumises, paistavad silma usuliste äratusliikumiste poolest (näiteks Läänemaa). Põhjalikku uurimust ootab ka üleminek õigeusku 20. sajandi alguses oma motiivide ja ulatusega.

Semstvo problemaatika puhul oleks huvitav analüüsida valitsuse plaane koosmõjus kohalike praktikatega. Kuidas suhestus 1866. aastal kolmele Balti kubermangule ühtmoodi ja ülalt kehtestatud vallaomavalitsuse korraldus debatidega semstvo üle? Või millisel määral mõjutas semstvo eeskujuga Liivimaa kihelkonnakonvendi loomist?

Lõpetuseks: Raamat pani mõtlema ja täitis sellega igati autori püstitatud eesmärgi. Raske oleks vaielda autori lõppjäreldusegaga, et kuus aastakümnet 1850. aastate keskpaigast kuni Esimese maailmasõjani olid eestlaste ajaloos otsustav aeg, mil amorfsest talupojaühiskonnast kujunes teadlik eesti rahvus. Kuid veidi irriteerides võiks küsida – miks me peaksime arvama, et rahvus sai valmis sõja eelõhtuks? Näib, et just Esimesel maailmasõjal oli rahvuse küpsemises väga oluline roll. Ka see teema ootab veel uurijat.

Raamatuülevaade ilmub sihtfinantseeritava teadusteema SF 0180040s08 raames.

Lea Leppik

Balti mere maade külma sõja mälestusmärgid

Johannes Bach Rasmussen. Travel Guide.

Traces of the Cold War Period. The Countries around the Baltic Sea. Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 2010, 221 lk.

Aastatepikkuse uurimis- ja rahvusvahelise koostöö tulemusena on külma sõja mälestusmäärke kaardistava Balti initsiatiivi ja võrgustiku hing ning eestvedaja Johannes Bach Rasmussen üllitanud teejuhi külma sõja mälestusmärkide huvilistele.¹ Neid huvilisi polegi maailmas nii vähe, sest pea pool sajandit kestnud külma sõja õhustikus üles kasvanud põlvkonnad on praegu täies elujõus ja otsimas seletusi lähiminekis maailmas toimunu kohta. Külma sõja ajal eraldas Ida Läänest raudne eesriie, kõik kaitselise tähtsusega seotu oli mõlemal pool ülimalt salastatud. Vaid väga piiratud hulgal inimestest oli ülevaade „omade” relvadest, strateegiast, taktikast, militaarrajatistest ja muust säärast. Teise osapoole kohta oli veelgi raskem midagi teada saada, kuigi spionaažiga tegelevad institutsioonid seda igati üritasid ja üht-teist neil ka õnnestus. Raudse eesriide langedes muutusid aga paljud rangelt salastatud ja tohutuid ressursse nõudnud suurejoonelised rajatised kasututeks ja hüljati militaarstruktuuride poolt. Nende objektide saatuse on kujunenud väga erinevaks. Mõnel pool on need jõudnud tänasesse päeva konserveeritud kujul, kogu omaaegses täiuses kuni detailideni, kuid teisel on need lihtsalt maha jäetud, kõik vähegi materiaalselt väärtust kujutav laiali kantud ja maha müüdnud, marodööride purustatud ja ühiskonna poolt unustatud. Eestis ongi külma sõja mälestistega suures osas viimati mainitud viisil läinud, õnneks siiski on erandeid. Samas on see ka täiesti arusaadav, sest kuulsid ju need „mälestised” Eestit okupeerinud Nõukogude Liidule ja tekitavad meis vaid ebameeldivaid assotsiatsioone, mida pigem tahaks unustada. Kasvamas on uus põlvkond, kel puudub isiklik kogemus okupatsioonist ja külmast sõjast. Neile

⁸ H. Kruus. Eesti ja läti rahvusliku liikumise kokku-puuteist 1860–80-ndail aastail. – Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel. Lühiuurimusi. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1957, lk. 221–233.

¹ Vt. ka P. Pillak. Külma sõja mälestusmärgid tuleks võtta kaitse alla. – Linnaleht 28.08.2009; K. Luts. Üha soojem „külm sõda”. – Tuna 2009, nr. 3, lk. 148–150.